

A tranziens intermoduláció és mérési módszerei

ADAMS CLAUS, FHW
DR. PÓCZA ATTILA, KKVMF
SOMLAI TAMÁS, KKVMF

ÖSSZEFOGLALÁS

A nagy hanghűségű hangfrekvenciás átviteli berendezések vizsgálati módszerei az utóbbi években az erősítők valódi, dinamikus üzemét jobban kifejező, ún. tranziens intermoduláció (TIM) meghatározásával bővültek. A cikk a TIM létrejöttének kérdéseivel, meghatározásának mérés technikai módszereivel és ezek összehasonlításával foglalkozik.

Bevezetés

A hangfrekvenciás erősítők torzítását jelenleg a hazai szabványoknak megfelelően a harmonikus és az intermodulációs torzítási tényezővel jellemzik [1]. Ezen adatok az erősítők átvitelének nemlinearitására jellemzők.

A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy zenei jelek nagy hanghűségű átvitele során hallható különbségek vannak olyan erősítők között is, melyek említett torzítási tényezői extrém kis értékűek, s közel azonosak. E jelenség egyik okának felfedése, a dinamikus, ill. tranziens intermodulációs torzítási mechanizmus (DIM, ill. TIM) magyarázata M. Otala nevéhez fűződik [2]. A sok frekvenciás, dinamikus igénybevétel során — s a legtöbb zenei anyag ilyennek tekinthető — erősítőkben, elsősorban teljesítményerősítőkben gyakran fellép tranziens intermodulációs torzítás.

A tranziens intermoduláció vizsgálatához kiindulásként vegyünk egy hagyományosnak mondható ún. „műveleti erősítő” szemlélettel tervezett hangfrekvenciás végerősítő fokozatot. A tervezői elgondolás az, hogy a nagy nyílthurkú erősítéssel rendelkező erősítőt nagymértékben visszacsatolva az eredő nemlineáris torzítás a hurokerősítés arányában csökken. Ez a megállapítás azonban csak adott feltételek teljesülése esetén igaz, pl. a vezérlő jel gyors amplitúdóváltozásokat nem tartalmazhat.

A stabil működést biztosító hagyományos kompenzálás okozza ebből a szempontból a legnagyobb problémát. A szokásos sávszűkítő megoldásoknál az átvitel első töréspontját okozó pólust — pl. a Miller-kapacitás növelésével — a stabil működést biztosító alacsonyabb frekvenciákra tolják. Nagy hurokerősítésnél az erősítő stabil üzeméhez szükséges nyílthurkú átvitel domináns pólus frekvenciája a hangfrekvenciás sávba adódik, és ez maga után vonja a maximális jelváltozási sebesség (Slew-Rate, SR) nagymértékű csökkenését.

A legtöbb zenei jel tartalmaz ugrásszerű amplitúdóváltozásokat. Ha egy „tranziens” jel érkezik az erő-

PROF. CLAUS
ADAMS

Egyetemi tanulmányait az Aacheni Műszaki Egyetemen 1966-ban fejezte be, híradástechnika szakon. Első tudományos tevékenységét a fiziológiai akusztika területén végezte. Később tengeri információs rendszerek fejlesztésében vett részt, víz alatti akusztikai kérdésekkel foglalkozott. 1975-től a Wilhelms-

haveni Műszaki Szakfőiskola professzora (Fachhochschule Wilhelmshaven). A félvezető kapcsolástechnika, híradástechnika és nagyfrekvenciás technika szaktárgyak oktatásában vesz részt. Jelenlegi kutatási szakterülete a tranziens intermoduláció mérés technikája, és egyéb, speciális impulzus technikai áramkörök alkalmazása és mérés technikája.

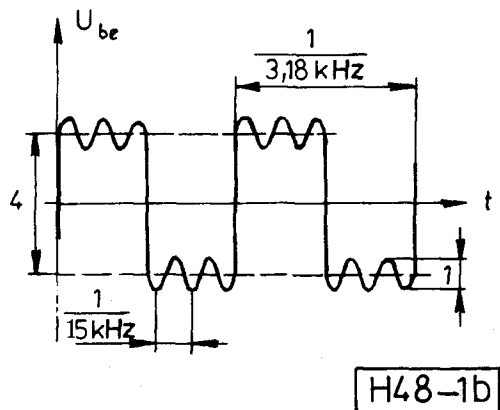
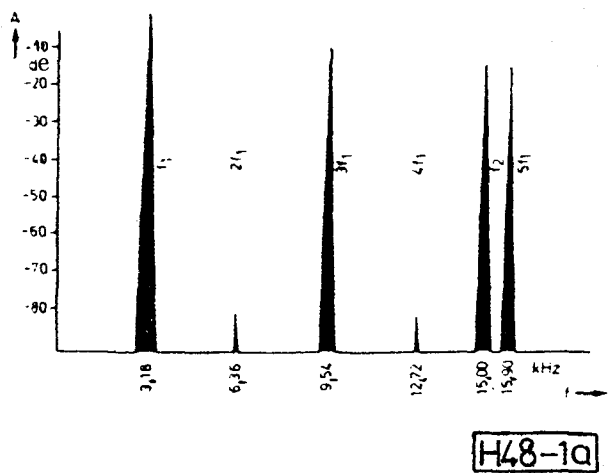
sítő bemenetére, akorlátozott jellemelkedési sebesség miatt a kimenetről érkező visszacsatolt jel késik — tehát egy ideig a visszacsatolás hatástalan — ezért a meghajtó fokozat túlvezérlődik. Az erősítő kimenetén nemcsak a tranziens jel torzul, hiszen a meghajtó fokozat telítésbe vezérése miatt az erősítő más, ezzel időben egybeeső jelek számára is vezérelhetetlen marad. Más megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy a dinamikus meghajtás hatására további intermodulációs frekvenciakomponensek is keletkeznek.

A dinamikus intermodulációs torzítás mértékének megállapítására két mérési módszer terjedt el; a következőkben összefoglaljuk és összehasonlítjuk e két fajta eljárást.

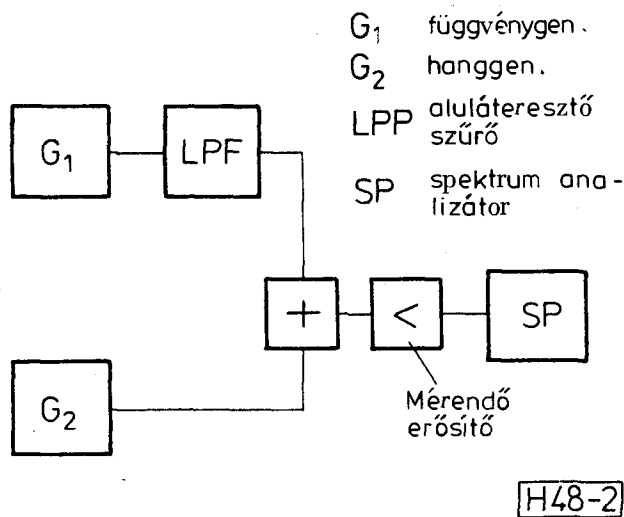
Összetett négyszög-színusz jeles vizsgálat

A zenei jel „impulzív” jellegének megfelelően speciális mérőjelet kapcsolunk az erősítő bemenetére. Ilyen mérőjelet az elterjedten használt 3,18 kHz alapfrekvenciájú négyszögjel, melyre 4:1 amplitúdóarányban 15 kHz-es színuszjelet szuperponálunk. A mérőjelet az idő- és frekvenciatartományban az 1. ábra mutatja be, a mérési elrendezés a 2. ábrán látható. A négyszögjel élének meredekségét az alkalmazott aluláteresztő szűrő csökkenti, melynek határfrekvenciája változtathatóan 30 kHz, ill. 100 kHz, oldalmeredeksége 6 dB/okt. A négyszögjel frekvenciájának megválasztását mindenekelőtt az a szempont befolyásolja, hogy harmonikusai se a színusz jellel, se az átvitel során keletkezett intermodulációs termékek frekvenciájával ne essenek egybe. A négyszög-színusz jel fenti frekvenciaértékeinél a tranziens intermoduláció miatt keletkező modulációs frekvenciakomponensek távolsága kb. 1 kHz.

Beérkezett: 1985. III. 20. (#)

1. ábra. d_n mérőjel

2. ábra. Négyzög-színuszjeles TIM mérési elrendezése

A hangfrekvenciás tartományba eső, lehetséges kombinációs frekvenciákat az 1. táblázatban foglaltuk össze.

A négyzög-színusz jeles dinamikus intermodulációs torzítás értéke:

f_1	$5f_1 - f_2$	0,90 kHz
	$f_2 - 4f_1$	2,28 kHz
$2f_1$	$6f_1 - f_2$	3,18 kHz
	$f_2 - 3f_1$	4,08 kHz
$3f_1$	$7f_1 - f_2$	5,46 kHz
	$f_2 - 2f_1$	6,36 kHz
$4f_1$	$8f_1 - f_2$	7,26 kHz
	$f_2 - f_1$	8,64 kHz
f_2	$9f_1 - f_2$	9,54 kHz
		10,44 kHz
$5f_1$	$10f_1 - f_2$	11,82 kHz
	$f_2 - f_1$	12,72 kHz
$6f_1$	$11f_1 - f_2$	13,62 kHz
		15,00 kHz

$$d_n (\%) = \frac{\sqrt{\sum_{n=1}^9 U_{nt}^2}}{U_2} \cdot 100, \quad (1)$$

ahol:

U_{nt} az $|f_2 - n \cdot f_1|$ intermodulációs komponensek amplitúdója,

U_2 az f_2 (15 kHz) színusz jel amplitúdója az erősítő kimenetén.

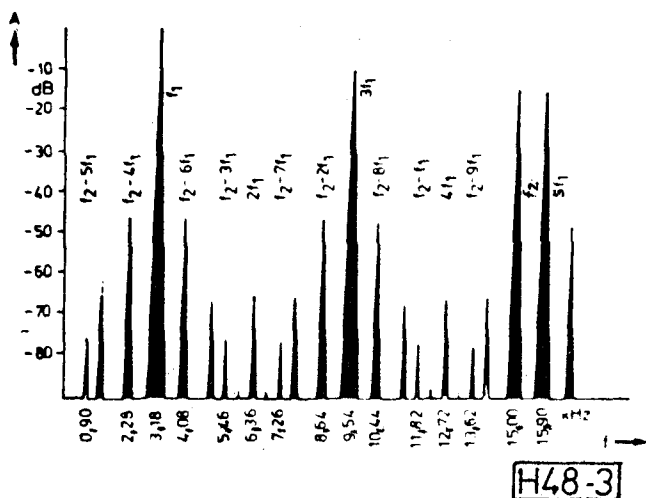
Az 1. ábra szerinti mérőjelet adjuk rá egy μA 741 típusú műveleti erősítővel felépített 20 dB erősítésű nem-invertáló erősítő kapcsolás bemenetére. A kimeneti jel spektrumát a 3. ábra tünteti fel ($U_{kipp-p} = 5 V$).

Az alapjel és felharmonikusain kívül megjelent U_{nt} komponensek két részből állnak:

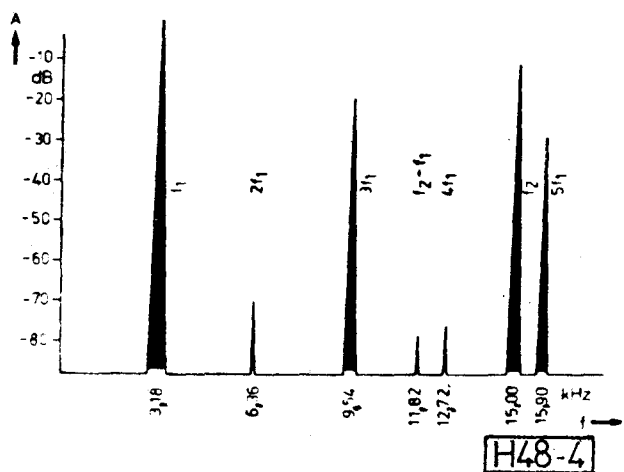
- dinamikus intermodulációra jellemző részből: a négyzögjel felfutó élének meredeksége miatt az erősítő frekvenciafüggő nemlinearitása dinamikus intermodulációt hoz létre,
- statikus intermodulációból, mely az erősítő szintfüggő nemlinearitásából adódik.

A kétfajta összetevő vektorálisan, a pillanatnyi fázishelyzetnek megfelelően összegződik.

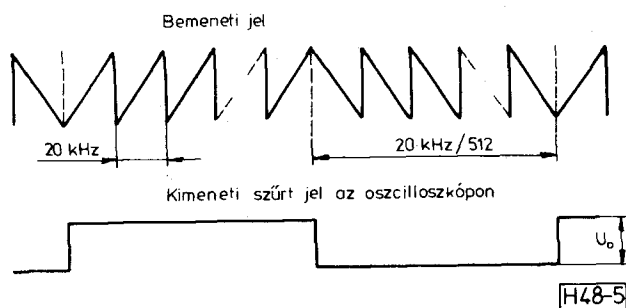
A dinamikus intermodulációs termékek abban az esetben különíthetők el, ha a mérőjel négyzög összetevőjét körülbelül ugyanakkora amplitúdójú háromszögjellel helyettesítjük. (Ezért alkalmaztunk függvénygenerátort a mérési elrendezésben.) A mérőjel felfutási meredekségének drasztikus csökkentése eredményeképpen gyakorlatilag csak a statikus intermodulációs termékek maradnak a spektrumban. A 4. ábra az ekkor mérhető spektrumot mutatja az előbbi μA 741-el felépített kapcsolás esetén. Ebben a formában a módszer tulajdonképpen megfelel a hagyományos statikus intermoduláció mérésének. A 15 kHz-es sávba eső egyetlen $f_2 - f_1$ intermodulációs komponens igen kicsi, és így igen kicsi a statikus intermodulációs tényező is, pedig a 3. ábrából látható, hogy dinamikus üzemben jelentős torzításra utaló frekvenciaösszetevők keletkeznek. A mérési eredmények tehát igen jól tükrözik, hogy a zenei anyagok e

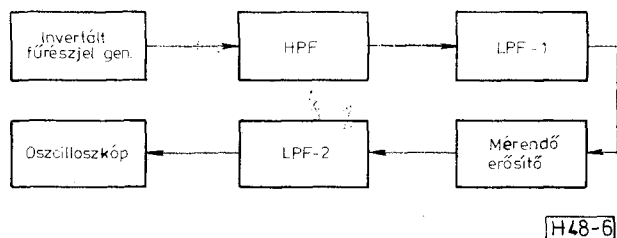
3. ábra. μA 741 műveleti erősítő TIM spektrumképe

4. ábra. μA 741 műveleti erősítő IM spektrumképe

5. ábra. Fázisinvertált fűrészjel időfüggvénye

6. ábra. Fázisinvertált fűrészjeles TIM mérési módszer bloksémája

szempontból vett sajátosságát jól reprodukáló négy-
szög-szinusz mérőjellel nyert spektrum mennyivel
több információt ad az erősítő valódi üzemének
problémáiról.

Pszichoakusztikai vizsgálatok arra utalnak, hogy
az emberi fül már kb. 0,2%-os dinamikus torzítást is
zavarónak érzel [3], ezért nagy hanghűségű átvitel
esetében külön figyelmet kell fordítani a dinamikus
torzítás mértékére.

Fázisinvertált fűrészjeles módszer

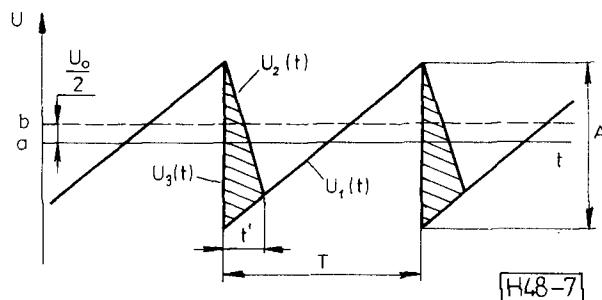
Ennél a módszernél [4] a vizsgálójel egy 20 kHz-es
igen meredek lefutású fűrészfog hullámforma, mely-
nek fázisa a jel periódusidejéhez képest lényegesen
nagyobb periódusidővel invertálva van (5. ábra).

A mérési elrendezést a 6. ábra tünteti fel.

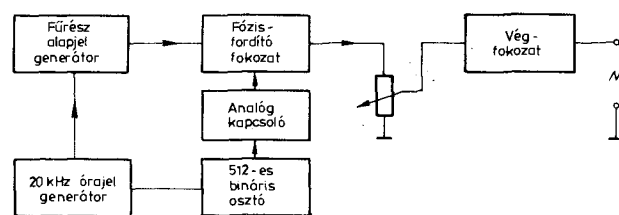
Itt a fűrészjel meredek lefutó éle ($t_p \leq 30$ ns)
szimulálja a tranziens jelet: a lefutó él meredekségét
az LPF1 változtatható pólusfrekvenciájú alulát-
eresztő szűrővel csökkenthetjük.

A 7. ábrának megfelelően a bemeneti fűrészjel
emelkedő szakaszát az erősítő kimeneti feszültsége
alakhűen követi — $|U_1(t)|$ —, míg a lefutó él hatására
a kimeneti feszültség, a tranziens intermodulációt
előidéző okok miatt a visszacsatolás mértékének és a
fáziskompenzáló hálózat lassító hatásának megfele-
lően ettől eltér $|U_2(t)|$. A vonalkázott terület az ábrá-
ban az átviteli hibát mutatja, melynek hatására a
kimeneti jel egyenáramú összetevője megnő („b”
egyenest). Méréstechnikai egyszerűsítés, hogy a fűrész-
jel fázisát invertálva hasonló egyenáramú összetevő
eltolódás keletkezik, csak ellenkező polaritással.
A teljes U_0 feszültségetolódás az LPF2 aluláteresztő
szűrő kimenetén a fázisinvertálás frekvenciájának
megfelelő négyszögjel amplitúdójaként oszcilloszkóp-
pal egyszerűen mérhető.

A dinamikus torzítás mértéke:

7. ábra. Fűrészjel időfüggvénye

8. ábra. Fázisinvertált fűrészjel generátor bloksémája

$$d_f(\%) = \frac{U_0}{A} \cdot 100, \quad (2)$$

ahol A a fűrészfog jelalak csúcstól csúcsig vett amplitúdója az erősítő kimenetén; U_0 a szűrt kimeneti impulzus amplitúdója.

A fázisinvertált 20 kHz-es fűrészelet szolgáltató mérőjel-generátorral szemben támasztott követelmények:

a) A fűrészel emelkedő szakaszának nagyfokú linearitása.

b) A fűrészel élének igen kis idejű lefutása.

c) A fűrészel periódusának invertálásakor (kb. 40 Hz invertálási frekvencia) az átkapcsolás nagy sebességű legyen.

Ilyen mérőjel-generátor készült el a Fachhochschule Wilhelmshaven és a Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola Híradásipari Intézet közötti együttműködés keretében. A jelgenerátor blokkvázlatát a 8. ábra mutatja be.

A konstans áramú fűrészfog-alapjelgenerátor frekvenciáját és az osztást (osztásarány 512) végző szinkron bináris számlálót a 20 kHz-es órajel-generátor vezérli. Egy gyors analóg kapcsoló a fázisváltás periódusának megfelelően adja az alap-, ill. invertált jelet, a szintszabályozást követően egy speciális kiviteli kis kimeneti ellenállású végfokozatra.

Összefüggés a fázisinvertált fűrészeles dinamikus torzítás számításához

Az egyenfeszültség-eltolódást az egyenfeszültségű középérték definíciójából kiindulva határozhatjuk meg:

$$U_0 = \frac{1}{T} \int_0^T [U_2(t) - U_1(t)] dt. \quad (3)$$

Itt

$U_2(t) = A - SRt$ a lassított kimeneti jel időfüggvénye,

$U_1(t) = \frac{A}{T} \cdot t$ a fűrészel emelkedő szakaszának időfüggvénye.

SR az erősítő maximális jelváltozási sebessége,

T a fűrészel periódusideje.

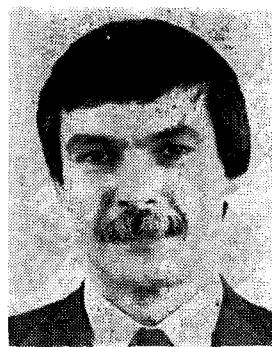
A 7. ábrából láthatóan:

$$\frac{A}{T} \cdot t' = A - SRt'.$$

$$\text{Ebből } t' = \frac{A}{SR + \frac{A}{T}}. \quad (4)$$

Az egyenfeszültség-eltolódás fele:

$$\frac{U_0}{2} = \frac{1}{T} \int_0^t \left(A - SRt - \frac{A}{T} t \right) dt = \frac{1}{T} \left[A \cdot t - \frac{t^2}{2} \left(SR + \frac{A}{T} \right) \right]_0^t$$

DR. PÓCZA ATTILA

A Budapesti Műszaki Egyetemen 1967-ben vil-

lamosmérnöki oklevelet, 1977-ben egyetemi doktori fokozatot szerzett. Előbb a HIKI fejlesztő mérnöke, majd a Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola oktatója. Jelenleg főiskolai tanár, főigazgató-helyettes, az Elektronikai Alkatrésztechnológiai és Üzemszervezési Intézet igazgatója. Művelt szakterülete: P.L. elmélete és alkalmazás-technológiája, nagy hanghűségű erősítők tervezési kérdései, dinamikus torzítások. Több szabadalom, főiskolai jegyzet, szakkéik szerzője, ill. társszerzője.

Felhasználva a (4) összefüggést

$$U_0 = \frac{A^2}{\left(SR + \frac{A}{T} \right) T} = \frac{A^2 \cdot f}{SR \left(1 + \frac{A \cdot f}{SR} \right)}, \quad (5)$$

ahol f a fűrészel frekvenciája.

A dinamikus torzítási tényező értéke tehát:

$$d_f(\%) = \frac{A f}{SR(1 + A f / SR)} \cdot 100, \quad (6)$$

ill. ha $A f / SR \ll 1$

$$d_f(\%) \approx \frac{A f}{SR} \cdot 100. \quad (7)$$

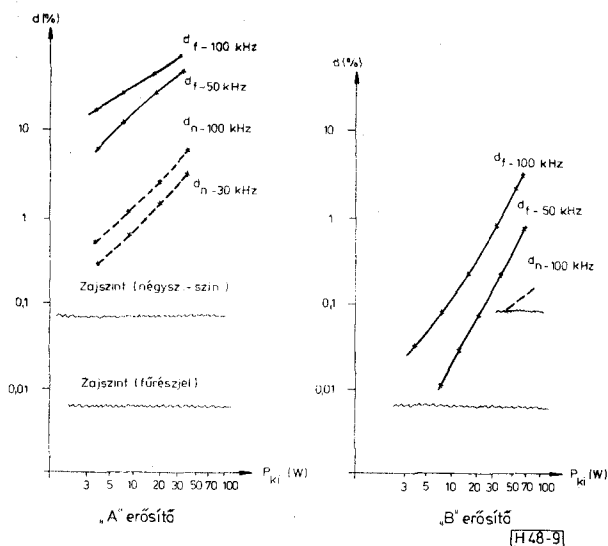
Kis dinamikus torzítás eléréséhez tehát az egyik legfontosabb kritérium, hogy az erősítő minél nagyobb jelváltozási sebességű legyen.

A két mérési módszer összehasonlítása

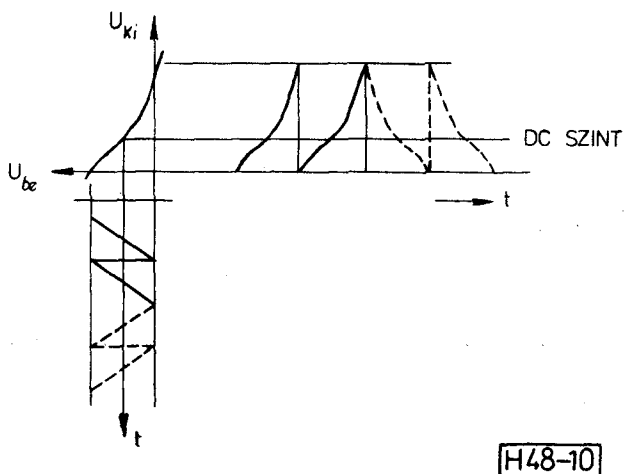
A kimeneti teljesítmény függvényében egy adott erősítőnél a két különböző elven alapuló — négyszög-színusz, ill. invertált fűrészeles — mérési eljárás során más értékű dinamikus torzítási tényező mérhető (d_n , ill. d_f).

A kétféle eredmény közti korreláció vizsgálata érdekében különböző felépítésű teljesítményerősítőket vizsgáltunk mindkét módszerrel. Mindegyik erősítő harmonikus torzítása 0,1%-nál kisebb volt, ezen belül a más kapcsolástechnikából adódóan a jel-emelkedési sebesség (SR) és a statikus intermoduláció (IM) értékei eltérőek voltak.

A mérési eredményekből két tipikus esetet tüntet fel a 9. ábra. Az „A” erősítő „hagyományos” tervezői szemlélettel készült, melynek tulajdonságai a nagy nyílthurkú erősítés, a sávszűkítő kompenzálással kialakított alacsony, a hangfrekvenciás sávba eső nyílthurkú domináns pólus frekvencia, a nagymértékű negatív visszacsatolás. A „B” erősítőre jellemző a sáv bővítő kompenzálással elért nagy jel-emelkedési sebesség, önmagában visszacsatolt erősítő fokozatokkal (hidegítetlen emitter ellenállások) nagy nyílthurkú sáv szélesség és nem nagyobb, mint

9. ábra. Mérési eredmények

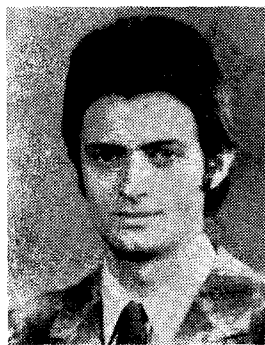

20 dB-es, a teljes áramkört átfogó negatív visszacsatolás.

Mindkét mérési módszernél a mérőjel tranziens élének meredekségét befolyásoló LPF1 aluláteresztő szűrő pólusfrekvenciáját változtattuk és a görbéket ennek megfelelően paramétereztük. A 6. ábrán látható HPF feluláteresztő szűrő határfrekvenciája 1 kHz, szerepe a fűrészfog jel fázisinvertálásakor keletkező egyenfeszültségű és alacsony frekvenciás komponensek kiszűrése a mérőjeltől. Az LPF2-t megvalósító RC aluláteresztő szűrő pólusfrekvenciája 250 Hz: feladata a 20 kHz-es fűrészfog jelalak leválasztása.

A mérési eredményekből levonható következtetések

- A négyszög-színusz módszernél 60 dB dinamikájú spektrumanalizátor esetén a zajszint kb. 0,1% dinamikus torzítási tényezőnél van, míg a fűrészfogjeles módszerrel detektálható mV-os impulzusamplitúdók e rendszer érzékenységét kb. 0,01%-nál határozzák meg. Ez az előzőhöz

SOMLAI TAMÁS

1973-ban szerzett diplomát a BME Villamos-

mérnöki Karának Híradástechnikai szakán. Ezután a magyar–NDK államközi munkaerő-kooperációs szerződés keretében három évig dolgozott a drezdai Robotron Elektronikai Vállalatnál. 1977 óta a Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola Híradásipari Intézetének munkatársa, jelenlegi beosztása adjunktus. Érdeklődési területe: dinamikus torzítások csökkentésének lehetőségei, zajcsökkentő eljárások, digitális jelrögzítés.

képezt minimálisan 20 dB felbontóképesség-növekedést jelent.

- A fűrészfog jeles mérési módszer a négyszög-színusz eljárással összehasonlítva átlagosan 30 dB-nel nagyobb torzítási értéket produkál, így ennek a módszernek az érzékenysége összességében tehát mintegy 50 dB-nel nagyobb.
- A kétfajta mérési módszer eredményeinek átlagos korrelációja néhány esetben eltért. Ezeket az eseteket megvizsgálva kiderült, hogy itt nagyobb statikus intermoduláció is fellépett. Magyarázatot az a tény adhat, hogy a négyszög-színusz módszernél a d_n mérési eredmény a statikus intermoduláció értékeit is magában foglalja, míg a fűrészfog jeles mérés eredménye a statikus intermodulációra érzéketlen, mint ez a 10. ábrán bemutatott magyarázó vázlatból látható. Ha az erősítő átviteli karakterisztikája nemlineáris, a kimeneti jelalak tengelyszimmetrikus tükörképe a fázisinvertálást megelőzőnek, így a jel egyenfeszültségű szintváltozása a mérés során nem jön létre.
- A d_f mérés előzőekben tárgyalt nagyobb érzékenységének megfelelően a fűrészfog jeles módszerrel olyan nagysebességű erősítők dinamikus torzításai is kimutathatók, melyekre a négyszög-színusz eljárás nem alkalmas.
- A négyszög-színusz módszer nagyértékű spektrumanalizátort alkalmaz, ezzel szemben a fűrészfog jeles mérési eljárás további előnye, hogy viszonylag egyszerű műszerezettséggel is elvégezhető.

I R O D A L O M

- [1] Magyar Népköztársasági Országos Szabvány MSZ 1559–74. 5.32, ill. 5.36.
- [2] M. Otala: Transient distortion in transistorized audio power amplifiers. IEEE Trans. Audio and Electroacoustics; Sept. 70. pp. 234–239.
- [3] Petri-Larmi, M. Otala, M. Leinonen: Audiobility of transient intermodulation distortion. Tulsa, Oklahoma. To be published in the IEEE ICASSP (1978).
- [4] S. Takahashi, S. Tanaka: A method of measuring transient intermodulation distortion. J. of AES, Vol. 27, p. 610, 1979 July/Aug.